

su ući u antologiju, možda i na uštrb nekih manjih, veoma poznatih i lako do-kućivih tekstova. No treba priznati da je izbor izvršen po određenom planu koji svakako odgovara već spomenutoj općoj koncepciji. II sv. sadrži bogat izbor za-

nimljivih radova inače manje poznatih autora ili pak radove pisaca koji su tek uz put kritičari i esejisti (Grabbe, Danzel, Keller, Fontane, Hauptmann i dr.)

Vinko Žmegač

HOLANDSKI SLAVIST O STAROM DUBROVAČKOM JEZIKU

(Christian Alphons Van den Berk: *Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik*, Mouton & co, 'S - Gravenhage, 1957.)

Poslije Rešetarove smrti (1942) nitko se ozbiljnije nije bavio proučavanjem starog dubrovačkog jezika i govora. Pošto su u dugogodišnjoj polemici između Rešetara i drugih dodirnuti raznovrsni vidovi problema i iznijete različite mogućnosti rješenja, kao da je Rešetarovom smrću nastalo zatišje.

Pitanje je opet nedavno pokrenuto. Radovi holandskog slavista Van de Berka izazivaju našu pažnju u prvom redu jer se radi o jednom zanimljivom pitanju naše lingvistike koje - kako izgleda - još nije riješeno. Posebno je zanimljiv metod kojim se holandski slavist služio i zaključci do kojih je došao.

Slijedeći Rešetarova istraživanja Van den Berk je prvenstveno proučavao jezik dubrovačkih pisaca, ali je napravio i jedan korak dalje, jedan novi korak. Proučavao je jugoslavenske dijalekte osobito u pogledu akcenta ispitujući pri tom akcentne sisteme štokavskog i čakavskog govora i upoređujući rezultate svojih studija s onim što se može znati o akcentima starog dubrovačkog jezika. Upravo u studiju akcenata Van den Berk je pronašao bitni putokaz za svoje zaključke. Nakon svojih istraživanja, pošto je proučio sve što su drugi rekli i što je rekao Rešetar, Van den Berk je zaključio da problem nije riješen.

Za Van den Berka prije svega izdanja kojima se Rešetar služio nisu dovoljno kritična za moderan i suvremeni studij. On tvrdi da nije lako, pored činjenice da pjesnici 15. i 16. stoljeća dosljedno upotrebljavaju čakavizme, zaključiti da se čakavski nije nikada govorilo u Dubrovniku. Čudi se kad Rešetar pravi razliku

između »običnih« i »neobičnih« čakavizama. Ne možemo, kaže holandski slavist, prenositi u prošlost jednu suvremenu situaciju. Sam Rešetar je priznao da je zaista teško objasniti neke dubrovačke čakavizme samo izvanjskim utjecajem.

U svom istraživanju Van den Berk je išao trima stazama:

1. analizirao je Džamanjićev »Nauk za pisati dobro latinskiema slovima riječi jezika slovinskoga«, Beč, 1639. 2. slijedio je trag Rešetara, analizirajući njegove studije i zaključke i 3. proučavao je sistem akcenata kod poznatog leksikografa Ardelija della Belle (1728).

*

U uvodu svoje knjige, a zatim u obrazloženjima Džamanjić je izradio čitav jedan ortografsko-fonetski sistem jezika u Dubrovniku. Ono što je pri tome najvažnije jest njegov odnos prema staroslavenskom »jatu«. Džamanjić je uvijek bio sklon tradiciji. I uvijek pokazuje veliki interes za izgovor. Svoj sistem bazira na fonetici. Iako je želio dati objašnjenja i upute o bilježenju refleksa »jata«, Džamanjić nije bio i nije mogao biti dosljedan. Mnogostrukost i velika sloboda upotrebe »jata« u prošlosti nisu mu omogućili sistematizaciju. Ta činjenica pored postojanja prefiksa »pri« i apsolutnih ikavizama kao: dolj, ovdj, gori, pokli, toli, i dr. dokazuje da je još u Džamanjićevo vrijeme ikavski refleks bio živ. U to vrijeme on ne prevladava, povlači se, ali još postoji.

Slijedeći drugi put Van den Berk ide putem Rešetarova studija. Rešetar misli

da se u Dubrovniku nije nikada govorilo čakavski, nego uvijek i samo hercegovačko-štokavski dijalekt.

Mnogi učenjaci su mu se suprotstavljali, Rešetar je zapravo bio sam. U takvoj situaciji pored uvjerenja da je riješio problem, Rešetar je ponekad očitovao i nesigurnost pa i sklonost da djelomično i popusti. Van den Berk zaključuje da se iz takva Rešetarova stava pored ostalog vidi da ni Rešetarovo mišljenje nije konačno drugo nego jedna hipoteza. Holandski slavist primjećuje još nešto: kod Rešetara je vidljivo da je svoja istraživanja počinjao sa već unaprijed formiranim mišljenjem, sa stavom kojemu je unaprijed bio sklon.

Rešetar nije dozvoljavao postojanje čakavizama kao ostataka jednog jezika govorenog od slavenskog pučanstva u Dubrovniku, ili u najmanju ruku od jednog dijela tog pučanstva. Ali u jednoj Rešetarovoj hipotezi, tj. ako se dozvoli u prošlim vijekovima, npr. na početku slavizacije Dubrovnika, mogućnost postojanja jednog svijeta u najmanju ruku djelomično čakavskog, nije nužno uložiti sve napore da se uklone svi čakavski ostaci, nego se može prihvatiti mogućnost istovremenih i novih izvanjskih utjecaja. Isto tako nastavlja V. d. B. može se govoriti i o unutarnjem razvitku dubrovačkog dijalekta pošavši od koncepcije da su se tu susretali ikavski i ijekavski, čakavski i štokavski govor. Poteškoće za ovu hipotezu i za poznatu Rešetarovu iste su.

V. d. B. misli da se sve varijacije i sva sloboda s obzirom na »jat« kod jednog preliterarnog i još više kod jednog literarnog autora ne mogu objasniti samo izvanjskim utjecajem. On zaključuje: Čini mi se da sve varijacije i sloboda u upotrebi »jata« predstavljaju jedan unutrašnji proces u kojem su dva elementa u međusobnoj borbi, jedan koji izmiče i drugi koji pobjeđuje.

V. d. B. sumnja da li su svi dubrovački kancelari za koje ne znamo otkuda su i kod kojih se već vidi da prevladavaju jekavski odnosno ekavski elementi bili zaista Dubrovčani. Važno bi bilo doznati tko piše, za koga i gdje piše.

Treći put kojim je pošao Van den Berk jest proučavanje akcenta kod leksikografa Ardelija della Belle čija knjiga je štampana u Veneciji 1728. g. Iz biografije Della Belle doznajemo da je dugo vremena živio u Dubrovniku, tamo propo-

vijedao i predavao na hrvatskom jeziku, često se i kasnije navraćao u Dubrovnik. Svoje djelo pisao je u Dubrovniku, osim u dva slučaja citirao je isključivo dubrovačke pisce, a djelo mu je prije štampanja pregledao poznati dubrovački pjesnik Ignjat Đurđević. Sve ovo govori da je Della Bella dobro poznao jezik Dubrovnika i da je u njegovu djelu sačuvana i održana veza s našom književnom tradicijom i s narodnim jezikom u Dubrovniku.

Della Bella je u predgovoru otvoreno istakao a u djelu se držao misli o velikoj važnosti akcenta u našem jeziku. Van den Berk polako slijedi i studira akcenatski sistem učenog jezuita. Zaključak je Van den Berka od izvanredne važnosti: mjesto akcenta u Della Bellinoj knjizi je određeno prema štokavskom, ali karakter i priroda akcenta su čakavski.

Sličan slučaj štokavizacije čakavskih elemenata pronašao je u Dalmaciji, u Trogiru, Aleksandar Belić, a Mate Hraste u blizini Splita i na dalmatinskim otocima. Prema rezultatima pronađenim u rječniku Ardelija della Belle za Van den Berka je očito da je početkom 18. stoljeća sistem akcentuacije u Dubrovniku velikim dijelom jednak susjednim čakavskim dijalektima. Dakako, već onda ovaj sistem je bio više ili manje narušen od hercegovačkog štokavskog sistema.

*

Prateći izlaganje holandskog slavista mogli smo, to nije bilo teško, vidjeti mišljenje o pitanju starog dubrovačkog jezika. Ipak on na kraju i u posebnom zaključku sintentizira svoje misli:

Dubrovački jezik je nasuprot susjednom hercegovačkom uvijek imao neke jezične karakteristike koje kao normalne susrećemo također u susjednim dalmatinskim čakavskim govorima. Neke su manje ili više tipične za čakavski, druge su pretrpjele utjecaj štokavštine. Među ovim osobinama ima ih koje ne nalazimo ni u jednom štokavskom dijalektu. Neke je i Rešetar primijetio.

Poći od pretpostavke da se u Dubrovniku nikada nije govorilo čakavski i na osnovu toga zaključiti da normalne čakavske karakteristike ne mogu biti ni ostaci ni indicije jednog govorenog dijalekta znači pretpostaviti već riješen problem. Moglo bi se također poći i od pretpostavke drukčije riješenog problema, od uvjere-

nja da se u Dubrovniku govorilo čakavski. Izgleda da se tako mnogo puta i radilo.

Štokavski dijalekt se s vremenom proširio daleko preko svojih prvobitnih granica. Pokazao se jak osobito u krajevima gdje su štokavci u velikom broju došli poslije invazije Turaka. Nema sumnje da je prije ekspanzije štokavštine postojala jedna međugranična zona između dvaju dijalekata. Mogla bi se nazvati periferna, ili centralna kako je naziva Rešetar. Nakon stoljeća ova zona je nestala. Postojale su dakle zone u kojima se govorilo čakavski, gdje se sada govori samo štokavski. Novonadošlim štokavskim govorili su i potomci čakavaca. Uvijek je moguće i vjerojatno da se u ovim dijalektima pronađu tragovi nekadašnjeg govora. Osobito ako u novom govornom dijalektu pronađemo kompleks lingvističkih osobina koje su normalne u susjednim čakavskim dijalektima, a nisu normalne za susjedne štokavske dijalekte. Ovo pogotovo ako su ove pojedinosti karakteristične za proces štokavizacije. I nada sve ako se radi o osobinama u sistemu akcentuacije koje osobine podsjećaju na sistem akcentuacije susjednih čakavaca, a ne štokavaca. Dubrovački jezik opisan od lingvista – Budmani, Kušar, Rešetar – odgovara ovoj situaciji.

*

Van den Berk je pokrenuo površinu koja se već dva decenija bila ustajala. Ponovo je potakao jedno pitanje naše lingvistike, koje je sve samo ne jednostavno.

Rešetarova upotreba opsežne izvorne dokumentacije, njegovo izvrsno poznavanje dubrovačke prošlosti te rijetka ozbiljnost pri analizi i usporedbi stvorili su kod mnogih uvjerenje, dakako ispravno, o sigurnosti i solidnosti posla koji je dubrovački slavist obavljao. Veličina naučne pojave Milana Rešetara mnogima je kasnije sama za sebe bila dovoljna da izazove apsolutno povjerenje u svaki njegov sud.

Holandski slavist Van den Berk ipak nije prvi koji se u pitanjima starog dubrovačkog jezika suprotstavio Rešetaru. Rešetar je još za života u svom mišljenju bio prilično osamljen. Van den Berk je zapravo najnoviji koji sumnja u Rešetarove tvrdnje o najstarijem slavenskom govoru i jeziku u Dubrovniku.

Svojim radovima Van den Berk, dakako, problem nije riješio. On je samo analizirao rad Milana Rešetara i pri tome na osnovu vlastite analize još dva autora – dokumenta iznio i svoje mišljenje. Holandski slavist ima sistema i radi ozbiljno. Ima i svoje određeno mišljenje. Time je pobudio na razmišljanje. Ono se grana u dvoje: razmišljamo o njegovu metodu i zaključcima.

Da li jedan lingvist koji iznosi drukčije mišljenje mora poznavati sve ono što o predmetu u širem smislu, ovdje Dubrovniku, zna njegov predšasnik V. d. B. kao da izbjegava prigovoru. Analiza Rešetarova djela samo je jedna trećina V. d. B. Osim toga rad M. Rešetara takve je prirode da često omogućava uvid u pitanja i bez neposrednog poznavanja svakog dokumenta i svega što je u vezi s Dubrovnikom.

Upoznali smo se i s krajnostima do kojih se znalo doći. Neke tvrdnje shvaćene su pretjerano jednostavno i jednostrano. Sam Rešetar nije bio ekstremist. U svojoj posljednjoj, velikoj studiji o najstarijem dubrov. govoru napisao je da je on, ako već treba priznati sudjelovanje čakavizama u formiranju dubrovačkog jezika, skloniji Jagićevu mišljenju, po kojem neki dubrovački čakavizmi nisu uneseni nego su se nalazili u Dubrovniku već u vremenima kad se grad počeo slavizirati, »jer – kako kaže Rešetar – sasvim odsječenih granica među dijalektima nema – ima ih samo među jezičnim osobinama« (Glas, CCI, 33.).

Mogućnost da je i Dubrovnik bio u jednoj takvoj perifernoj ili centralnoj dijalektalnoj međuzoni (nazivi: V. d. B. i M. Rešetar) ne isključuje »klasična« Kukuljevićeva i Rešetarova izjava da su se dubrovački književnici u jeziku povelili za svojim kolegama drugih dalmatinskih središta. To uostalom neće biti jedina veza između književnika Dubrovnika i drugih centara Dalmacije. Stvar se zaoštrila onog časa kad se postojanje čakavizama u dubrovačkoj lirici tumačilo isključivo i samo kasnijim dolaskom sa strane (u prvom redu dolaskom crkvenih knjiga i pjesama).

Posebno je pitanje da li je jednostavno objasniti da u jednom razvijenom i samostalnom središtu pjesnici kroz dva stoljeća pišu dosljedno svoje pjesme na jeziku koji im je u svakodnevnom životu tuđ. Da li je lako razumjeti da pjesnik svaki put – bilo je mnogo pjesama i mnogo pjesnika – kad odluči da napiše pjes-

mu mora da se koncentrira, da svjesno i hotimično napušta jezik kojim inače govori, a odnekuda sa strane, iz intelektualnog spremišta, uzima jedan strani i u govoru nikada ne upotrebljavani kompleks izražavanja? Da li je crkvena literatura i lektira mogla u tolikoj mjeri okupirati pjesnike da uzmu i jezik te pismenosti i da njim tako dugo pjevaju pjesme koje su, kako znamo, u Dubrovniku živjele, išle od ruke do ruke i bile jedan od elemenata društvenog života. Pri tome je osobito značajno da taj jezik nije nestao odjednom, nego je nestajao postepeno. Nije li, dakle, put dvostrukosti, vidljiv u prvom dubrovačkom slavenskom jeziku, odraz adekvatne dvostrukosti dubrovačkoga govora i rezultat susreta dvaju naših živih dijalekata?!

Do istog zaključka, samo drugim putem, došao je nedavno prof. M. Hraste kada je, na temelju analize književnog

jezika dalmatinskih središta u prošlosti, osvrnuvši se na odnos pisanog i govornog jezika u Dubrovniku, zaključio: »Kad znamo, da su svi ostali književnici toga vremena (u Dalmaciji, R. B.), redom manjih književnih središta, pisali uglavnom narodnim govorom svoga kraja, nije baš lako vjerovati, da bi dubrovački pisci, koji su pripadali najjačem, najbrojnijem i najnezavisnijem književnom središtu, morali stvarati književni jezik, koji bi se toliko razlikovao od narodnoga... Lakše bi bilo vjerovati, da su te crte (čakavske, R. B.), makar i u manjoj mjeri, postojale u dubrovačkom govoru onoga vremena i da su kasnije nestale zbog jakog utjecaja dubrovačkog zaleđa...« (Zbornik M. Marulića, Zgb, 1950, 250).

Potica j na razmišljanje i pitanja koja izaziva rad Van den Berka govori i o vrijednosti njegove knjige o starom dubrovačkom jeziku.

Rafo Bogišić